

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1968.1.04>

A. RUUSMANN

TOOTLIKE JÕUDUDE SEISUKORRAST JA TOOTMISTEgevuse ARENEMISEST EESTI NSV TALUMAJANDUSES AASTAIL 1944—1948

Talumajandus oli Eesti NSV põllumajanduses kuni 1948. aastani ainuvalitseval positsioonil ning vabariigi põllumajanduse edusammud ja puudujäägid olenesid otseselt temast. Milline potentsiaal talumajandusel neil aastail oli, kui jõudsalt ta arenes ja missugused olid selle arenemise iseärasused — neile küsimustele püüab käesolev artikkel lühidalt vastata. Olenevalt artikli mahust peavad vaatluse alt kõrvale jääma mõnedki olulised küsimused, nagu partei ja valitsuse tegevuse üksikasjalisem iseloomustus põllumajanduse arendamisel, masina-traktorijaamade ja hobulaenu punktide töö talurahva abistamisel, põllumajandussaaduste varumise ja talumajapidamiste maksustamise ja mitmed teised probleemid.

Vaadeldavatel probleemidel on pikemalt või lühemalt peatunud õige mitmed autorid. Üsna laialt ja põhjalikult on sõjajärgsete aastate talumajandust valgustatud majandusteadlase N. Buzulukovi 1950. aastal valminud doktoriväitekirjas,¹ mis kahjuks aga sisaldab mõningaid isikukultusest tulenenud tüüpilisi puudusi ja ka lihvimatust. Tema samal aastal ilmunud pikem artikkel² aga puudutab talumajanduse üldist arenemist väga tagasihoidlikult. Vähemal määral, sageli üsna riivamisi, on meie sõjajärgsete aastate talumajanduse üldist arenemist puudutanud mitmed uurijad.³ Peale selle ilmus aastail 1945—1948 ja hiljemgi ajalehtedes ja ajakirjades ülevaateid ning artikleid, milledes puudutatakse talumajanduse arenemise üldküsimusi.

Et faktilisi andmeid, eriti aga statistilist materjali, on vaatlusaluste aastate (1944—1948) kohta trükkis vähe avaldatud ning et avaldatudki andmed on sageli vastuolulised ja ebatäpsed, pidas autor oma kohuseks tõsisemat vaeva näha nende täpsustamisel.

¹ H. C. Бузулуков, Разрешение аграрного вопроса в Эстонии. Таллин-Москва, 1950. (Käsikirjaline, asub ENSV TA Teaduslikus Arhiivis.)

² N. Buzulukov, Eesti NSV talundite majanduse analüüs alates nõukogude maa-reformist (1944.—1947. a.) kuni massilise kollektiviseerimiseni (1949. a.). Rmt.: Nõukogude teaduse arengust Eesti NSV-s. Tallinn, 1950.

³ R. Antons, Ägraarsuhted kodanlikus Eestis. Tallinn, 1957; J. Kahk, Mõningaid põllumajanduses sotsialistlike tootmissuhete võidulepääsemise võrdleva analüüsi küsimusi. Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tallinn, 1965; N. Karotamm, Sotsialistlikul teel. Kõnesid ja kirjutusi 1947—1949. Tallinn, 1949; N. Karotamm, Eesti NSV põllumajanduse arendamise ülesanded sõjajärgsel ajastul. Tallinn, 1947; H. G. Каротам, Коллективизация сельского хозяйства в Эстонской ССР. История советского крестьянства и колхозного строительства в СССР. Материалы научной сессии, состоявшейся 18—21 апреля 1961 г. в Москве: М., 1963; E. Laasi, Sotsialistliku suurtootmise eelduste kujunemisest Võrumaal aastail 1944—1947. «ENSV TA Toimetised — Ühiskonnateaduste Seeria» 1964, nr. 1; E. Laasi, Esimene sõjajärgne aasta Võrumaa külas. Rmt.: Eesti talurahvas teel sotsialismile. Tallinn, 1965; V. Matin, M. Bronštejn, Eesti NSV põllumajanduse kollektiviseerimine ning selle sotsiaalsed ja majanduslikud tulemused. Tallinn, 1959; A. Panksejev, Eestimaa Kommunistliku Partei võitlus tööliklassi ja talurahva liidu kindlustamise eest aastail 1944—1960. Tallinn, 1961.

Põllumajanduses on peamiseks tootmisvahendiks maa. 1948. aasta 1. novembri arvestuse järgi oli vabariigi pindalast, mille suurus on 45 204 km², põllumajanduslikku maad 25 425 km² (56,2%), metsade all 10 277 km² (22,7%), soid 4606 km² (10,2%), vete all 2657 km² (5,9%), liivikuid, kivistikke ja muid põllumajanduslikult kõlbmatuid maid 1034 km² (2,3%) ja põõsastikke 195 km² (0,4%); ülejäänud maad olid peamiselt teede ja ehituste all.⁴

Kuidas maa kasutajate vahel jagunes, näeme tabelist 1.

Talude kasutuses oli seega pool vabariigi pindalast, üle kolme neljandiku põllumajanduslikust maast ja neli viiendikku põllumaast. Aastail 1944—1947 oli talumajandite ülekaal veelgi suurem, kuna seoses kollektiivmajandite loomisega oli neist osa kolhooside ja kolhoosnike valdusse üle läinud, neist said endale lisa ka sovhoosid ja muudki majandikategooriad. Statistika Keskvalitsuse andmeil tõusis talude üldarv 1944. aasta lõpust 125 407-lt 1947. aasta lõpuks 134 572-le ning vähenes siis 1948. aasta lõpuks 126 594-le. 1947. aasta lõpul jagunesid talud suuruse järgi järgmiselt: kuni 5 ha suurusi oli 9,8, 5—10 ha suurusi 15,8, 10—15 ha suurusi 22,4, 15—20 ha suurusi 19,4, 20—25 ha suurusi 14,4 ja üle 25 ha suurusi 18,2 protsenti.

Põllumajandusega tegelevate riiklike ja kooperatiivsete ettevõtete (332 kolhoosi, 128 sovhoosi⁵, 797 abimajandit ja 972 muud majandit) kasutuses oli 1948. aasta novembris vaid umbes üks kümnendik põllumajanduslikust maast, kusjuures selle sektori maad olid tähelepanuväärselt laienenud samal aastal seoses kolhoosiliikumise hoogustumisega.

Üsna palju looduslikke rohumaad kuulus riiklikesse fondidesse, kust neid igal aastal ajutiseks kasutamiseks anti nii riiklikele ja kooperatiivsetele ettevõtetele kui ka töölistele, teenistujatele ja talunikele. Ka tööstus- ja transpordiettevõtetele ning -organisatsioonidele kuuluvaid põllumajanduslikke maid anti kevaditi töölistele ning teenistujatele ajutiseks kasutamiseks.

Meenutame muide, et 1940. aastal oli vabariigis (praegustes piirides) põllumajanduslikku maad 2 652,5 tuh. ha, sellest põldu 1 054,5 tuh., heinamaad 913,7 tuh. ja karjamaad 684,3 tuh. ha.⁶ Tabeli 1 andmeid nendega võrreldes näeme, et 1. novembril 1948 oli põllumajanduslikku maad 4,2, põllumaad 5,4, heinamaad 5,3 ja karjamaad 0,7 protsenti vähem. Sellest võiks jääda mulje, et 1948. aastaks oli põllumajandusliku maa kasutamisel jõutud väga lähedale sõjaeelsele ulatusele. Tegelikult see nii ei olnud, sest osa põllumaast seisis söödis ja osa looduslikest rohumaadest oli aga kas sedavõrd halvas seisundis, et neid polnud mõtet kasutada, või sedavõrd võsastunud, et kasutada ei saadud.

Maad tootmisprotsessi lülitavaks jõuks on inimesed koos masinate ja tööloomadega. Vaadeldes seepärast talude varustatust inimtööjõuga sõjajärgsetel aastatel (tab. 2).

Kui tahame tabeli 2 arve võrrelda analoogilistega sõjaeelseist aastast, siis seisame tõsiste raskuste ees, sest segavad erinevad arvestusalused ja muutused vabariigi territooriumi suuruses. Pärast mitmeid, osalt küllaltki keerulisi arvutusi võime öelda, et lähtudes 1947. aasta piirist, oli 1939/40. aastal vabariigi valdades umbes 660—665 tuhat elanikku,⁷ seega umbes 10—12 protsenti rohkem kui 1947. aastal.

On teada, et tööjõuliste elanike arv vähenes sõja ja okupatsiooni tagajärjel märksa suuremal määral kui elanike üldarv. Ent samal ajal kui sõjajärgset valdade elanike üldarvu võib sõjaeelsega siiski üsna hästi võrrelda, saab märksa tinglikumalt võrrelda era-

⁴ PMA-s (= Eesti NSV Põllumajanduse Ministeriumi arhiiv) asuva Eesti NSV maabilansi järgi.

⁵ Statistika Keskvalitsuse andmeil oli 1948. aasta lõpul vabariigis 106 sovhoosi, kusjuures 7 neist olid organiseeritud sama aasta teisel poolel. Vahe on tingitud sellest, et osa Statistika Keskvalitsuse poolt abimajandeks peetud majandest luges Põllumajanduse Ministerium kui maabilansi koostaja sovhoosideks.

⁶ Сельское хозяйство Эстонской ССР. Таллин, 1963, lk. 37.

⁷ Ametliku statistika järgi (vt. 25 aastat Nõukogude Eestit. Tallinn, 1965, lk. 19) elas 1939. aastal maal 697 000 inimest. Käesolevas tekstis esinevast arvust on maha arvatud ajavahemikus 1945—1946 loodud 2 linna ja 16 alevi sõjaeelne elanikkond.

Tabel 1

Maa jagunemine kasutajate vahel Eesti NSV-s
(seis 1. novembril 1948) *

Maavaldajad	M a a d									
	tuhandetes ha-des					protsentides				
	Üld- pindala	Põllu- maa **	Põllumajanduslik maa			Kokku	Üld- pindala	Põllu- majandus- lik maa	Põllu- maa **	
			Heina- maa	Karja- maa						
Põllumajanduslikud ettevõtted	2625,8	940,3	723,1	564,1	2227,5	58,1	87,7	94,3		
Neist										
talusid	2280,9	798,9	634,2	494,5	1927,6	50,5	75,8	80,1		
muid eramajandeid ***	17,5	8,7	4,2	2,8	15,7	0,4	0,6	0,9		
kolhoose	111,5	50,3	25,8	22,5	98,6	2,4	3,9	5,0		
sovhoose	86,7	35,6	20,3	16,0	71,9	1,9	2,8	3,6		
abimajandeid	72,5	24,0	22,8	16,3	63,1	1,6	2,5	2,4		
muid majandeid	56,7	22,8	15,8	12,0	50,6	1,3	2,1	2,3		
Põllumajandusega mittetegelevad maa- valdajad	1894,5	57,2	142,1	115,7	315,0	41,9	12,3	5,7		
Neist										
riiklik maafond	298,3	27,9	95,8	80,2	203,9	6,6	8,0	2,8		
riiklik metsafond	1182,7	8,8	21,2	10,7	40,7	26,2	1,6	0,9		
tööstus ja transport	58,4	5,2	10,2	10,1	25,5	1,3	1,0	0,4		
linnad ****	44,7	10,5	6,5	4,1	21,1	1,0	0,8	1,1		
muud	310,4	4,8	8,4	10,6	23,8	6,8	0,9	0,5		
Kokku	4520,3	997,5	865,2	679,8	2542,5	100,0	100,0	100,0		

* PMA-s asuva Eesti NSV maabilansi järgi.

** Koos aiamaaga.

*** Töölaliste ja teenistujate ning kolhoosnike majandid.

**** Linnad ja linnatüüpi asulad.

Tabel 2

Valdade elanikkond Eesti NSV-s külanõukogude
majapidamisraamatute andmeil
(seis 1. juulil 1947) *

	Taludes	Tööliste ja teenistu- jate majandeis	Kokku
Elanikke valdades üldse	466 081	120 913	586 994
Neist			
16—59-aastasi mehi	102 958	26 252	129 210
16—54-aastasi naisi	133 353	38 889	172 242
Eramajandeis töötasid	309 718	37 845	347 563
Neist			
perekonna liikmetena			
16—59-aastasi mehi	91 765	9 634	101 399
16—54-aastasi naisi	124 477	16 716	141 193
vanemaid mehi ja naisi	90 292	11 495	101 787
palgalisi **	3 184	—	3 184

* SKA (= Eesti NSV Ministrite Nõukogu juures asuva Statistika Keskvalitsuse arhiiv), nim. 3, s.-ü. 49, l. 3—6.

** Külanõukogudes ametlikult palgalistena registreeritud.

majapidamistes töötanute arve. Et 1939. aastal töötas taludes 16—59-aastasi mehi ja 16—54-aastasi naisi vastavalt 153 340 ja 155 450, selle saab põllumajandusloenduse andmete alusel hõlpsalt ja võrdlemisi täpselt välja arvutada. Kahjuks aga erines sõjaeelses statistikas nii talu kui ka töötaja mõiste sõjajärgses statistikas kasutatavaist, mistõttu sõjaeelseid andmeid ei saa tabelis 2 toodutega otseselt kõrvutada. Kaudsete arvutuste põhjal võib siiski öelda, et sõjaeelsega võrreldes töötas 1947. aastal taludes 16—59-aastasi mehi umbes ühe kolmandiku võrra ja 16—54-aastasi naisi 7—10 protsenti vähem kui 1939. aastal.

Näeme, et talumajandus oli pärast sõda inimtööjõu poolest vägagi viletsas olukorras. Kui enne sõda oli meestööjõuta talusid küllalt harva, siis sõja tagajärjel kujunes meesteta talude osatähtsus küllaltki suureks. Ja kui enne sõda oli meestööjõu (või ka naistöötajate) täielikku puudumist taluvaldaja omas perekonnas reguleeritud kas palgaliste kasutamise või abiellumisega, siis pärast sõda ei tulnud needki võimalused enam kuigi suurel määral kõne alla. Nõnda jäigi enamik meestööjõuta talusid nõrkadeks tootmisüksusteks. Märgime sedagi, et ka meestööjõudu omavais taludes oli see tööjõud tihti-peale kas juba liiga vana või alles liiga noor, mistõttu sellistegi talude tööjõu potentsiaal oli nõrgavõitu. Et inimtööjõu loomulik taastumine on väga aeganõudev, oleks sõjaeelse tootmistaseme saavutamiseks põllumajanduses tulnud väga ulatuslikult tõsta tööviljakust või siis suunata kuskilt mujalt talumajandusse suurel hulgal inimtööjõudu. Viimane moodus ei tulnud aga kõne allagi.

Ehkki sõjajärgne maareform ka talude kasutuses olevaid maid, eriti rohumaid, vähendas, ei suutnud olemasolev inimtööjõud allesjäänuidki täies ulatuses eksploateerida ning kõiki söötijäänud põlde ja käestlastud rohumaid tootmisse lülitada, olgugi et edusammud selles osas polnud väikesed. Siinkohal tuleks ka mainida, et kuigi maareform oli sotsiaalses ja poliitilises mõttes väga positiivne nähtus, killustas ta talumajanduse tootmisaparaati siiski märgatavalt ning vähendas neis tööviljakust.

Mis puutub veojõusse, siis peab kõigepealt märkima, et hobune oli sõjajärgseil aastail talumajanduse veojõubilansis sama ainuvalitsev kui enne sõdagi: üle 90 protsendi talude veojõuvajadusest tuli temaga rahuldada (tab. 3).

Tabelist 3 näeme, et tööhobuste arvu üldine juurdekasv, mis toimus küllaltki jõudsasti, oli üsna ühtlane kõikides maakondades, kusjuures järsem hüpe toimus 1946. aasta

Tabel 3

Tööhobuste arvu ja koormuse dünaamika Eesti põllumajanduses
(seis 1. jaanuaril)*

Maakonnad.	Tööhobuste arvu dünaamika kõikides majandites				Hobuste koormus taludes					
	Tööhobuste protsent (1. I 1945 = 100)				Tööhobuseid %-des, võrreldes 1. VII 1939. a. seisuga		Hobuseid 100 ha põllumajandusliku maa kohta		Põllu- ja aiamaad ühe tööhobuse kohta, ha	
	A a s t a d									
	1946	1947	1948	1949	1945	1949	1939	1947	1939	1947
Viru	105	120	124	124	70,3	87,4	8	10	6,2	5,9
Järva	105	111	119	118	76,2	90,3	9	10	7,3	7,1
Harju	114	122	129	127	74,5	95,0	7	8	5,6	4,5
Lääne	102	119	122	122	73,8	90,0	7	9	4,4	4,0
Saare	115	121	120	123	67,8	83,2	7	9	3,3	2,9
Pärnu	104	116	118	121	75,5	90,9	8	10	6,6	4,0
Viljandi	107	116	122	123	70,8	87,3	8	9	6,4	6,3
Tartu	100	115	117	125	64,3	80,3	9	9	7,4	8,3
Valga	103	117	123	124	66,5	82,3	9	9	7,9	8,3
Võru	102	112	121	125	61,0	75,5	8	9	9,0	10,9
Keskmine	106	117	122	124	70,4	87,3	8	9	6,4	5,9

* III põllumajandusloendus. Tallinn, 1940, lk. 174, 206, 207; SKA, nim. 3, s.-ü. 17, l. 6—9, 24—33; s.-ü. 19, l. 86; s.-ü. 44, l. 9—11; s.-ü. 62, l. 12—14, 41; s.-ü. 107, l. 20—22.

jooksul. 1948. aasta lõpuks oli 1945. aasta alguse tase enamikus maakondades veerandi võrra ületatud.

Näeme samuti, et tööhobuste osas ei olnud sõja- ja okupatsioonikahjud nõnda suured kui mitmel muul talumajanduse alal. Põhjapoolsemates maakondades (peale Saaremaa) ja Pärnu- ning Viljandimaal oli pärast Eesti NSV fašistlikest okupantidest vabastamist tööhobuseid sõjaeelsega võrreldes säilinud umbes kolmveerand (70,3—76,2%) ja lõuna-poolsemates maakondades ning Saaremaal umbes kaks kolmandikku (61,0—67,8%). 1948. aasta lõpuks jõuti sõjaeelsele tasemele üsna lähedale, eriti Harjumaal, aga ka Järva-, Lääne- ja Pärnumaal. Kehvemaks jäi olukord Valga-, Tartu- ja eriti Võrumaal, kuigi juurdekasvu tempo oli ka neis kõrge.

Tabeli 3 viimastest lahtritest selgub, et 100 ha põllumajandusliku maa kohta oli 1947. aasta lõpul taludes hobuseid isegi pisut rohkem kui 1939. aastal. Sedasama näitab ühe tööhobuse kohta tulev põllu- ja aiamaa hulk, mis 1947. aastal oli 1939. aastaga võrreldes väiksem seitsmes maakonnas ja vabariigis keskmiselt.⁸ Lugu on selles, et sõja-järgsed talud olid pindalalt väiksemad ning maa ja hobuste suhe ületas nende sõja-eelse suhte ka väiksema hobuste arvu juures.

Tööhobuste arvu juurdekasv oli intensiivne kuni 1947. aasta lõpuni ja väga napp 1948. aastal (tab. 3). Aeglustumine juurdekasvus on seletatav sellega, et 1947. aasta lõpuks oli jõutud lähedale tasemele, mis rahuldab vajadused. Vaid Tartu-, Valga- ja Võrumaal oldi hobuste poolest sõjaeelsest märksa kehvas olukorras ning seetõttu jätkus neis maakondades intensiivsem juurdekasv ka 1948. aastal. Neis maakondades, eriti Võrumaal, ei suutnudki talumajandus vabaneda veojõu alal esinevatest raskustest.

Võib tekkida küsimus: kuidas saab kõnelda veojõuga juba ligilähedalt rahuldavast

⁸ Tuleb aga arvestada, et sõja ja okupatsiooni tagajärjel oli töövõimelt kehvemaid hobuseid mõneti rohkem kui enne sõda. Ulatuslikumaid ja täpsemaid andmeid selle kohta ei ole kahjuks kogutud.

varustatusest, kui ikkagi leidus, ja mitte just vähe, hobusetalust. Olukord saab mõistetavaks, kui märgime, et hobusteta olid enamasti väikesed, alla 10 ha suurused majandid, mis veojõu osas õieti mitte kunagi ei saavuta rahuldavat olukorda. Hobusega väiketalu on sageli halvemas seisundis kui hobuseteta, sest hobuse söödavajadus kipub ületama pesitalu potentsiaalseid võimalusi. Pealegi ei tähenda veojõu rahuldav tase sugugi seda, et igal majandil peab tingimata hobune olema. Eesti oludes oli tööhobuse normaalkoormuseks 7 ha põldu ning ideaalses seisundis oli see majand, kus hobune (või hobused) polnud ei üle- ega alakoormatud.

Tõsi, hobuseteta väiketetaludel oli põllutööde tegemisel tõsiseid raskusi ja enamasti nad hilinesid nendega. Ent see on väiketalude üldine puudus, mida ei saa parandada hobuste arvu suurendamisega, kuna neile on omane vastuolu vajaduse ja jõukohasuse vahel. Tegelikult on ju korralikuks maaharimiseks vaja kahte hobust, kuid enamik nn. ühehobusetaludest ei jõua kaht hobust pidada. Ka see on relatiivne puudujääk, vastuolu vajaduse ja jõukohasuse vahel. Et väiketaludele pole ulatuslikumehhaniseerimine ei jõukohane ega tasuv, on üldiselt teada ning seda peetakse üheks tähtsamaks tõukejõuks suurrõllupidamisele üleminekul. Et aga ka hobune tihti väiketalamajandusega hästi kokku ei sobi, sellele on vähem tähelepanu juhitud. Autor on arvamisel, et need raskused veojõu alal, mille all kannatas väesem talurahvas enne sõda ja ka 1948. aastal, ei tulenenud mitte niivõrd hobuste üldisest vähesusest, kuivõrd just väiketalamajandusest enesest üldse. Need raskused kadusid otsekohe pärast kollektiviseerimist, ilma et hobuste arv sealjuures oleks tõusnud.

Väga suur osatähtsus talumajanduses on elu- ja tootmishoonetel, mis moodustavad keskmiselt umbes 40—45 protsenti talundi koguväärtusest (kaasa arvatud maa). 1. juulil 1947 oli vabariigi 134 369 talul 120 068 elumaja, 110 087 lauta, 18 105 talli, 6780 sigalat, 1432 kanalat, 4449 viljakuivatit ja 48 126 sauna. Ilma hooneteta oli 11 873 talu (8,8% taludest), elumajata 14 851 talu (11,1%) ja laudata 24 495 talu (18,2%). Rohkem kui mujal oli hooneteta talusid Harju-, Viljandi- ja Tartumaal, eriti Valgamaal, vähem kui mujal — Läänemaal. Mida väiksemad talud, seda sagedamini olid nad hooneteta, ja vastupidi. Umbes 40 protsenti elumajadeta ja lautadeta taludest olid alla 10 ha. Alla 5 ha suurustest taludest ei olnud elumaja ligi veerandil ja lauta enam kui kolmandikul.⁹

Ehitamine oli sõjajärgses talumajanduses kõige teravamaid probleeme. Lisaks sellele, et küllaltki palju hooned oli sõjategevuses hävinud või kannatada saanud, loodi maareformiga üle 24 tuhande uusmaakoha, mis omaltpi poolt olukorda teravdas, ilmest isegi rohkem kui sõja kahjustused.

Ehkki maareformiga võõrandatud taludest anti uusmaasaajale 4227 elumaja ja 13 002 kõrvalhoonet,¹⁰ tuli talude ehitustegevus siiski erilise hoole alla võtta. Kõikides EK(b)P Keskkomitee ja Eesti NSV Ministrite Nõukogu määrustes, mis puudutasid maareformi, kohustati nii kesk- kui ka kohalikke organeid osutama ehitajale kõikvõimalikku abi. Ajavahemikus 1944—1947 sai 18 565 talupidajat uute hoonete ehitamiseks ja vanade taastamiseks 49,6 milj. rbl. pikaajalist laenu. Lühiajalist laenu anti samaks otstarbeks 1629-le talupidajale kokku 2,5 milj. rbl.¹¹ Need laenud aga olid liiga väikesed: pikaajaliseks ehituslaenuks anti 1945. aastal keskmiselt 2418 rbl., 1946. aastal 2822 rbl. ja 1947. aastal 2925 rbl., lühiajalised olid veelgi väiksemad. Seega ei suudetud nendega ehitajaid kuigi tõhusalt aidata, olgugi et lisaks laenule anti kasvavat metsa kas tasuta või väga väikese tasu eest. Põllumajanduspanga 1946. aasta aruandes rõhutatakse, et ehitamist ja ehituslaenude kasutamist on suuresti takistanud ehitusmaterjalide nappus ning oskustööliste puudus. Eriti halvad olid lood ehitusmaterjalide poolest 1945. aastal, millal talupojad said vaid 509 t tsementi, 79 t lupja, 74,5 t naelu, 107 tuhat tellist, 38 tuhat m² klaasi ja sama tagasihoidlikes kogustes muidki hädatarvilikke ehitusmaterjale. Järgmisel aastal saadi ehitusmaterjale küll rohkem, ent ikkagi jätkus sellest vaid

⁹ SKA, nim. 3, s.-ü. 49, l. 1, 72.

¹⁰ EKPA (= Eestimaa Kommunistliku Partei Arhiiv), f. 1, nim. 1—37a, s.-ü. 64, l. 4.

¹¹ MNA (= Eesti NSV Ministrite Nõukogu arhiiv) andmeil.

väikesele osale ehitajaist. 1947. aastal paranes olukord veelgi mõnevõrra, kuid rahuldavale tasemele ei jõutudki.¹²

Kokku valmis 1. jaanuarist 1945 kuni 1. juulini 1948 taludes 2315 uut elumaja, 2203 lauta, 179 talli, 29 sigalat, 20 kanalad, 46 viljakuivatit, 1215 sauna ja 1180 muud ehitust. Suhteliselt hoogsam oli talude ehitustegevus Harju-, Saare-, Tartu-, Valga- ja Võrumaal, eriti Virumaal, ülejäänud neljas, sõjategevuse läbi vähem kannatada saanud maakonnas ehitati vähem.¹³ Sõjaajal purunenud hoonete taastamise kohta pole täpsemaid andmeid. On teada vaid, et aastail 1945—1947 taastati riiklike laenude abil 2513 elumaja ja 1925 majandushoonet,¹⁴ kui palju laenuta taastati, selle kohta puuduvad andmed.

Võib konstateerida, et aastail 1945—1947 ei saanud ehitustegevus areneda sellises tempos, nagu talurahvas soovis ja nagu see oli vajalik. Kuid ei tohi unustada, et üldine olukord oli sõja tagajärjel veel liiga raske; selle taustal tuleb tehtutki suureks saavutuseks pidada. 1948. aastal algas tugev tagasisõmbumine. Riiklike ehituslaenude andmine vähendati miinimumini ja seoses kollektiviseerimise päevakorra kerkimisega kaotas ka talurahvas ise suurema huvi taluhoonete ehitamise vastu.

Ülevaate talude inventari ja masinate hulgast enne ja pärast sõda annab tabel 4.

Põllutöömehhanismid ja veovahendid taludes*

Tabel 4

	1. VII 1939	1. I 1945	1. VII 1947	1. VII 1948
Ühe- ja mitmesahalisi raudatru	159 089	107 921	111 656	110 773
Külvimehhanismid	10 453	8 616	7 774	7 035
Heinaniidumehhanismid	41 065	32 892	31 377	32 222
Hoburehasid	35 318	31 218	30 408	30 552
Viljalõikumehhanismid	10 494	6 288	5 680	4 869
Kartulivõtmismehhanismid	3 342	3 761	3 600	3 716
Vankreid	...	87 120	96 083	98 641
Regesid	...	73 088	91 825	98 825

* Tabel on koostatud Eesti Statistika 1939, nr. 214 (9), lk. 470—475 ja SKA, nim. 3, s.-ü. 49, l. 3 alusel (1939. aasta seis on arvestatud vabariigi sõjajärgsetes piirides).

Selgub, et mehhanismid ja veokeid oli sõjajärgseil aastail tunduvalt vähem kui enne sõda. Talude arvuga oli aga lugu vastupidine, sest sõjaeelsest definitsioonist lähtudes oli Eestis 1. juulil 1947 137,5 tuh. talu 1. juulil 1939 olnud 129,5 tuh. asemel. Seega võib kõnelda nii olukorra absoluutsest kui ka relatiivsest halvenemisest. Kahjuks ei suutnud ka tööstus aastail 1945—1948 hobu-maaharimisriistu ja -põllutöömehhanismid kuigi palju välja lasta. Selle tagajärjeks oli nende äärmiselt piiratud saadavus. Pole siis imestada, et masinate arv taludes järjekindlalt vähenes või paigal püsis, atrade arv aga vaid üsna tähtsusetul määral tõusis. Vankrite ja regede jõudus arvuline kasv aga näitab, et kodutööndus täitis oma ülesandeid hästi.

Vaatamata sellele, et kaugeltki kõik talud maaharimisriistu ei omanud (näiteks umbes igas seitsmendas talus puudus ader), ei võetud sõjajärgseil aastail nagu enne sõdagi adra või äkke naabrile kasutada andmise eest tasu. Sedasama võib öelda vankrite ja regede kohta. Olemasolevate riistadega aga võis kõik põllutööd ära teha. Ühe adra kohta näiteks tuli vabariigis umbes 7—8 ha põldu, ühe äkke kohta veelgi vähem. Atrade ja äkete suhteline vähesus võis küll olla tülikas talunikule, kel neid polnud, ja

¹² REVKA (= NSV Liidu Riigipanga Eesti Vabariikliku Kontori arhiiv), nim. 1, s.-ü. 543, l. 4.

¹³ SKA andmeil.

¹⁴ MNA andmeil.

põhjustada isegi mõningat tööde hilinemist, kuid ei tekitanud tõsisemaid raskusi. 1948. aasta suvel tuli 1 külvimasin 19 talu kohta, 1 heinaniidumasin 4 talu kohta, 1 hobureha 4—5 talu kohta ja 1 viljalõikamismasin 28 talu kohta. Seega oli masinaid (heinaniitjad ja hobureha) suuremal määral olemas vaid põldheina ja suviteraviljade koristamiseks. Kuna masinad kuulusid peamiselt suurematele taludele, kus olid ka suuremad külvipinnad, ja kuna masinaid ka naabritele laenutati, võib arvata, et ligi pool talude põldheinast ja suviteraviljast koristati masinatega.

Kui aga võrrelda kollektiviseerimisele eelset aastaid Eesti NSV-s ja vanemates vennasvabariikides, siis selgub, et Eesti NSV talumajandus oli siiski märksa paremini varustatud nii muude põllutööriistade kui ka hobumasinatega. NSV Liidus tuli 1927. aastal 1 külvimasin 37 majandi kohta, 1 heinaniidumasin 56 majandi kohta ja 1 viljalõikumasin 24 majandi kohta.¹⁵ Külvimasinate poolest oli olukord Eesti NSV-s 1948. aastal seega poole parem, koristusmasinate poolest aga mitu korda parem kui NSV Liidus 1927. aastal. Muidugi on põllutööriistade osas raske võrrelda olukorda Eesti NSV-s ja NSV Liidus, sest erinevusi on liiga palju. Siiski võib öelda, et põllutööriistadeta talusid oli NSV Liidus suhteliselt märksa rohkem ja algelisemate põllutööriistade osatähtsus ilmselt suurem.¹⁶

Ka jõumasinate osas tekitas sõda Eesti NSV põllumajandusele raskeid kahjusid. 1939. aasta põllumajandusloenduse järgi oli Eestis 1807 traktorit (15-hobujõulisteks arvestatuna 1446) koguvõimsusega 21,7 tuh. HJ, 1945. aasta 1. jaanuariks oli neid jäänud vaid 1595 (1473 ratas- ja 122 roomiktraktorit), kusjuures põllumajanduses asus neist 1549, sealhulgas taludes 1066, ühistuis 195, sovhoosides 94 ja traktorijaamades 72. Aurumasinaid oli Eesti külas samadel andmetel 1245, mootoreid 3567, mehaanilise jõuga käivitata vaid viljapeksumasinaid 4930, kuid sõda ja okupatsioon vähendasid nende arvu vastavalt umbes 200, 500 ja poole võrra. Säilinud jõumasinad aga ei olnud enamasti töökorras, sest remondivõimalused olid okupatsiooniajal olnud enam kui piiratud. Traktoreist näiteks vajab kapitaalremonti 51 ja jooksvat remonti 32 protsenti.¹⁷

Nagu teada, ei toimunud Eesti NSV-s taludele kuuluvate jõumasinate ja rehepeksugarnituuride täielikku võõrandamist kohe; seoses maareformiga võõrandati neist vaid osa. Pärast maareformi taotleti vastava selgitustöö ja mõninga majandusliku surve abil, et talunikud, kelle valduses oli veel jõumasinaid ja garnituure, müüks need põllumajandusühistutele. Kuigi masinaomanikele see enamasti ei meeldinud ja ka ametlikult määratud müügihinnad olid väga madalad, oli 1948. aasta kesksuveks talunike valduses veel vaid 29 traktorit, 154 mootorit, 36 aurumasinat ja 169 viljapeksumasinat.¹⁸ Mehhaniseeritud maaharimine ja viljapeks olid seega täielikult üle läinud kooperatiivse ja riikliku sektori kätte.

Kuni 1948. aasta lõpuni ei suurenenud põllumajanduslik jõumasinapark nimetamisväärselt. Aurumasinate ja mootorite arv isegi vähenes mõnevõrra, sest uute juurdetulek oli väiksem kui vanade rivist väljalangemine. Ainult traktorite arv kasvas veerandi võrra, ulatudes 1948. aasta lõpuks 1921-ni, millest sovhoosides oli 229, traktorijaamades 547, ühistuis 937, kolhoosides 3, eravalduses 6 ja mujal, peamiselt abimajandeis, 199.¹⁹

Et töövilkus oli Eesti põllumajanduses väga madal, seda tunnistati sõjaeelseil aastail avalikult ja üksmeelselt. Eespool toodud arvulised andmed peaksid aga veenma, et sõjajärgne talumajandus polnud töövilkuse poolest sõjaeelsest paremas, vaid halvemmas olukorras. Peale traktorite jäi kõikide põllutöömasinate arv sõjaeelsest väiksemaks. Kuigi 1948. aasta lõpul oli traktoreid põllumajanduses juba 6 protsenti rohkem kui

¹⁵ В. П. Данилов, Создание материально-технических предпосылок коллективизации сельского хозяйства в СССР. М., 1957, lk. 34.

¹⁶ Mõeldud on 1920-ndate aastate Nõukogude statistikas esinevaid nn. sahkaid (harkatru), mida Eesti statistika ei arvestanud. NSV Liidus kasutati kollektiviseerimisele eelset aastail harkatru kündmiseks veel väga laialdaselt, Eestis aga üldse mitte.

¹⁷ Сельское хозяйство Эстонской ССР, lk. 15; «Сельская Статистика» 1939, nr. 214 (9), lk. 470—475 ja SKA andmeil.

¹⁸ SKA, nim. 3, s.-ü. 49, l. 3.

¹⁹ SKA, nim. 3, s.-ü. 124, l. 50.

Külvipindade dünaamika kõikides majandikategooriates
(Eesti NSV praegustes piirides)*

Tabel 5

Aas- tad	Kogu külvipind, tuh. ha	Sellest			Dünaamika							
		tera- vilja all	kar- tuli all	põld- heina all	1940. a. = 100				1944. a. = 100			
					Kogu külvipind	Tera- vili	Kar- tul	Põld- hei- nad	Kogu külvipind	Tera- vili	Kar- tul	Põld- hei- nad
1940	918,4	571,7	83,2	224,3	100	100	100	100	136	150	139	107
1944	674,0	382,0	60,0	210,0	73	67	72	94	100	100	100	100
1945	696,5	414,2	73,0	190,6	76	72	88	85	103	108	122	91
1946	710,9	428,3	73,7	189,4	78	75	89	84	105	112	123	90
1947	817,2	516,8	84,1	187,9	89	90	101	83	121	135	140	89
1948	856,1	540,9	88,8	194,8	93	95	107	87	127	142	148	93

* Посевные площади I. М., 1957, lk. 144—145; Сельское хозяйство Эстонской ССР, lk. 60—61.

1939. aastal ning neid sõjaeelsete aastatega võrreldes mõnevõrra ka intensiivsemalt eksploateeriti, jäi traktorite osatähtsus maaharimistöös üldises bilansis siiski kümnest protsendist tublisti väiksemaks.

Kokku võttes võib väita, et sõjajärgseil aastail jäi talumajanduse potentsiaal sõjaeelset märksa nõrgemaks: tööjõudu oli vähem, tööviljakus madalam, tootmisaparaat killustatum jne. Järgnevalt tutvusimegi tootmise tulemustega ja püüaksime kindlaks määrata, kui suur oli okupatsioonist ja sõjast tingitud tagasilangus ning kui jõudus oli taastumine.

Tabelist 5 näeme, kuidas külvipinnad okupatsiooniajal järsult vähenesid ja kuidas nad pärast Eesti NSV vabastamist okupantidest kiiresti laienema hakkasid. Nelja esimese sõjajärgse aasta (1945—1948) jooksul suurenes külvipind veerandi võrra, tähtsamate kultuuride, nagu teravilja ja kartuli osas aga isegi 40 protsenti. Eriti järsk oli suurenemine 1947. aastal.

Teravilja ja kartuli külvipinna nii kiire laienemine on tähelepanuväärne. 1948. aastal ületas teravilja külvipind viie sõjaeelse (1936—1940) aasta keskmise ning jõudis ligilähedale 1939. ja 1940. aasta tasemele, millest viimane on tänini Eestis kõrgeimaks. Ka külvipinna ulatuse poolest üldse on 1948. aasta Eesti ajaloos 1939. ja 1940. aasta järel kolmandal kohal. Kartuli külvipind oli 1948. aastal juba kõikide sõjaeelsete aastate omast suurem.

Peale Saaremaa kasvatati 1948. aastal kartulit 1940. aastaga võrreldes rohkem kõikides maakondades, eriti Järvamaal ja Viljandimaal, kus külvipind oli suurenenud 22 protsenti. Läänemaal ja Võrumaal ületati 1940. aasta teravilja külvipindade tase (101%), Järvamaal ja Viljandimaal aga jõuti sellele väga lähedale (98%).

Teravilja ja kartuli kui tähtsamate kultuuride all olevast külvipinnast kuulus Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmeil 1945. aastal erasektorile 95,5 protsenti. 1948. aastaks, kui oli hakatud kolhoose looma, langes see protsent pisut, nimelt 92,9-le. Samaugune olukord valitses ka külvipindade osas üldse.

Sõjajärgsete aastate saagikust käsitledes piirdusime ruumi kokkuhoiu mõttes samuti vaid teravilja ja kartuli kui kahe tähtsama kultuuriga (vt. tab. 6).

Tabelist 6 selgub, et teravilja saagikus sovhoosides ja kolhoosides oli kõrgem kui erasektoris, välja arvatud 1945. aasta, kartuli hektarisaak aga oli taludes kõrgem kui teistes majandikategooriates.²⁰ 1947. aastaks taustus nii kartuli kui ka teravilja sõja-

²⁰ Märgime võrdluseks, et 1913. aastal saadi Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmeil Eestis ühelt ha-lt keskmiselt 10,2 ts teravilja ja 100 ts kartulit. Kodanlikus Eestis oli harvadel parematel aastatel teravilja keskmine saak üle 12 ts ja kartulisaa üle 130 ts hektarilt. Rekordilised saagid saadi 1934. ja 1940. aastal, mil vastavalt teravili

Tabel 6

Teravilja ja kartuli keskmised hektarisaagid Eesti NSV-s, ts*
(aastail 1945—1948)

	Teravili				Kartul			
	1945	1946	1947	1948	1945	1946	1947	1948
Erasektor	9,0	9,8	12,0	9,7	96	109	128	152
Riiklik ja kooperatiivne sektor	8,2	7,2	10,0	10,7	85	81	100	121
Sealhuigas								
sovhoosid	7,8	10,8	15,0	13,4	81	93	98	145
kolhoosid	—	—	—	13,9	—	—	—	132
muud majandid	8,5	5,9	7,8	9,6	86	76	101	110
Kõikide majandite keskmine	8,9	9,6	11,9	9,8	95	107	126	150

* Tabel on koostatud Eesti NSV Statistika Keskvalitsuselt saadud andmeil.

eelne saagikus. Järgmisel aastal oli kartulisaak küll väga hea, kuid teraviljasaagid jäid ebasoodsate ilmade tõttu võrdlemisi tagasihoidlikeks. Eriti silmapaistvalt tõusis saak 1945. ja 1947. aastal, ja seda üsna erinevatel põhjustel. 1945. aasta järsem tõus saavutati peamiselt selle tõttu, et põllutöid saadi teha juba märksa normaalsemates oludes, kuna Eesti oli okupantidest vabastatud. Et aga okupatsioonialajal väljakurnatud põldudele oli võimalik mineraalväetisi anda vaid väga vähestes kogustes ja ka orgaanilist väetist oli kaugelt vähem kui sõjaeelseil aastail, siis ei saa veel kõnelda mullaviljakuse nimetamisväärsusest taastumisest. 1947. aastal esinenud järsem tõus aga oli juba mullaviljakuse taastumise tulemus, kuna lisaks hoolsamale harimisele oli pärast sõda igal aastal võimalik põldusid ka üha paremini väetada. 1945. aastal oli vabariik saanud vaid 15 000 tonni mineraalväetisi, 1946. aastal tõusis nende kogus 62 700 tonnile ja 1947. aastal 77 200 tonnile, kusjuures superfosfaati saadi vastavalt 5600, 5300 ja 26 800 tonni.²¹ Seega oli 1947. aastal mineraalväetisi kasutada juba enam-vähem sõjaeelsel hulgal. Paraku oli aga väärtuslikumate mineraalväetiste osatähtsus neis liiga väike ja fosforiidjahu osatähtsus liiga suur.

1947. aastaks oli astunud suur samm edasi ka sordiseemne kasvatamisel. 1945. aastal oli tunnustatud sorditeravilja kasvatatud vaid 3 473 ja sordikartulit ainult 100 hektaril, 1946. aastal kasvatati neid vastavalt 5 216 ja 1 200 ning 1947. aastal 26 489 ja 9 790 hektaril.²² Tuleks ka märkida, et 1947. aastaks suudeti suur osa okupatsioonialajal söötijäänud põlde külvide alla viia ning puhunud maa andis head saaki.

Külvipindade laienemisele ja saagikuse tõusule aitas väga olulisel määral kaasa kohalike parteiorganisatsioonide ja nõukogude poolt tehtav ning aasta-aastalt tõhustunud organisatoorne töö, nagu kevadkülvil ettevalmistamise ja läbiviimise, viljakoristuse ja viljapeksu ning põllutööriistade ja -masinate remontimise kampaaniad.

andis 13,9 ts ja kartul 147 ts ha-lt. Tavaliselt saadi teravilja 10—12 ts ja kartuleid 120—130 ts ha-lt. Üksikute ebasoodsatel aastatel aga olid saagid veelgi madalamad. (Aastaraamatu «Eesti Põllumajandus», XII—XVIII, 1934—1940 ja ajakirja «Eesti NSV Rahvamajanduse Näitarve» 1940, nr. 1 järgi.) Okupatsiooniaastail langes saagikus pidevalt: 1942. aastal saadi teravilja 8,6 ts ja 1943. aastal 8,1 ts ha-lt, kartulit saadi vastavalt 100,7 ts ja 73,0 ts. («Statistische Berichte für den Generalbezirk Estland» 1943, Nr. 13 (3), lk. 127—128 ja «Statistische Berichte für das Ostland» 1944, Nr. 1/4, lk. 24.) 1944. aasta kohta puuduvad lõplikud andmed, kuid bioloogiline saak hinnati teraviljal 7,9 ja kartulil 75 tsentnerile. (EKPA, f. 1, nim. 1—2, s.-ü. 166, l. 132.)

Siin ja tabelis 6 esitatuist on omavahel võrreldavad esiteks 1913., 1940., 1945. ja järgnenud aastatel, teiseks kodanliku diktatuuri ja okupatsiooniaastatel saadud teravilja keskmiste saakide kohta käivad andmed.

²¹ N. K a r o t a m m, Sotsialistlikul teel, lk. 187.

²² Sealsamas.

Teravilja- ja kartulitoodang Eesti NSV-s*
(aastail 1945—1948)

Tabel 7

	Tuh. tonnides				Protsentides			
	1945	1946	1947	1948	1945	1946	1947	1948
Teraviljatoodang								
Erasektoris	353,1	394,8	586,8	486,9	95,4	95,7	95,6	92,2
Riiklikus ja kooperatiivses sektoris	16,9	17,6	26,7	41,1	4,6	4,3	4,4	7,8
Sellest								
sovhoosides	5,0	7,2	12,3	12,6	1,4	1,7	2,0	2,4
muudes majandites	11,9	10,4	14,4	22,2	3,2	2,6	2,4	4,2
Kokku	370,0	412,4	613,5	528,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Kartulitoodang								
Erasektoris	647,2	743,8	1000,9	1234,8	93,2	94,4	94,3	92,9
Riiklikus ja kooperatiivses sektoris	47,5	43,8	60,1	94,0	6,8	5,6	5,7	7,1
Sellest								
sovhoosides	11,9	14,0	17,6	34,9	1,7	1,8	1,7	2,6
muudes majandites	35,6	29,8	42,5	52,5	5,1	3,8	4,0	4,0
Kokku	694,7	787,6	1061,0	1328,8	100,0	100,0	100,0	100,0

* Tabel on koostatud Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmeil.

Tabel 8

Loomade arvu dünaamika Eesti NSV-s
(seis 1. jaanuaril)*

Aas- tad	Arv tuhandeis				Dünaamika							
					1941. a. = 100				1945. a. = 100			
	Vei- seid	Lehmi	Sigu	Lam- baid	Vei- seid	Lehmi	Sigu	Lam- baid	Vei- seid	Lehmi	Sigu	Lam- baid
1941	528,4	401,8	319,2	325,3	100	100	100	100	132	177	163	123
1945	401,4	226,5	196,2	264,4	76	56	61	81	100	100	100	100
1946	410,8	234,7	201,0	250,6	78	58	63	77	102	104	102	95
1947	436,1	248,0	237,0	264,9	83	62	74	81	109	109	121	100
1948	445,1	259,8	232,0	268,3	84	65	73	82	111	115	118	101
1949	437,2	279,9	269,3	272,6	83	70	84	84	109	124	137	103

* Сельское хозяйство Эстонской ССР, lk. 150—170.

Ilmekalt kajastub maaviljeluse arenemine ka teravilja ja kartui kogusaakides (tab. 7).²³

Teravilja- ja kartulitoodangu suurenemise tempo oli aastail 1945—1947 vägagi tähelepanuväärne. Kartuli osas oli juurdekasv suur järgmiselgi aastal, teravilja kasvu aga ei soodustanud ilmastik. Kartuli 1948. aasta kogusaak jäigi rekordiliseks kuni 1960. aastani, 1947. aasta teravilja kogusaak aga ületati alles 1965. aastal.

²³ 1913. aastal toodeti Eestis (praegustes piirides) Eesti NSV Statistika Keskvalitsuse andmeil 427,7 tuh. tonni teravilja ning 688,9 tuh. tonni kartulit, 1940. aastal tõusis teravilja saak 654,9 tuh. ja kartulisaa 1223,0 tuh. tonnile. (25 aastat Nõukogude Ees- tit, Tallinn, 1965, lk. 51.)

1944. aasta oodatavat saaki hinnati teravilja osas umbes 300 tuh. ja kartuli osas umbes 450 tuh. tonnile. (EKPA, f. 1, nim. 1—2, s.-ü. 166, l. 132.)

Tabel 9

**Veiste, sigade ja lammaste arvu dünaamika ja jagunemine loomühikutesse
ümbearvestatult
(seisuga 1. jaanuaril) ***

Aastad	Dünaamika				Jagunemine %-des		
	Erasektoris		Riiklikus ja kooperatiiv- ses sektoris	Kõik kokku	Erasektoris		Riiklikus ja kooperatiiv- ses sektoris
	kokku	sellest taludes			kokku	sellest taludes	
1945	100	100	100	100	96,8	89,4	3,2
1946	101	100	126	102	96,0	88,0	4,0
1947	105	105	220	108	93,3	86,2	6,7
1948	107	106	250	111	92,7	84,7	7,3
1949	108	100	315	115	91,1	77,8	8,9

* SKA, nim. 3, s.-ü. 1, l. 15; s.-ü. 16, l. 2; s.-ü. 17, l. 1—10; s.-ü. 61, l. 70; s.-ü. 62, l. 18—19; s.-ü. 106, l. 21; s.-ü. 107, l. 12—14.

Loomakasvatuses kujunes olukord märksa teistsuguseks. Loomade arv oli sõja ning okupatsiooni tagajärjel kahanenud samal määral või mõnevõrra rohkemgi kui külvipinnad (vrd. tab. 5 ja 8 andmeid).

Nagu tabelist 8 näeme, suurenes sõjajärgseil aastail loomade arv külvipindade laienemisega võrreldes märksa tagasihoidlikumalt, olgugi et lehmade arv oli 1948. aasta lõpuks 1944. aasta lõpuga võrreldes kasvanud ligi veerandi ja sigade arv enam kui kolmandiku võrra. Loomade üldarv oli 1948. aasta lõpul sõjaeelsest veel märksa väiksem, külvipinna suurus aga juba lähedane sõjaeelsele.

Kui selgema üldpildi saamiseks loomade arv ümber arutada loomühikutesse, siis ilmneb, et 1945. aasta 1. jaanuarist kuni 1948. aasta lõpuni suurenes loomade arv vaid 15 protsenti (vt. tabel 9).

Kui juurdekasvu loomühikutes vaadelda maakonniti, siis selgub, et loomade arv suurenes Harju, Lääne, Saare ja Valga maakonnas üle 20 protsendi, ülejäänud maakondades aga, peale Võrumaa, 9—16 protsenti. Võrumaa oli teiste maakondadega võrreldes silmapaistvaks erandiks: seal hakkas loomade arv koguni vähenema ning alles 1948. aasta lõpuks jõuti uuesti 1945. aasta 1. jaanuari tasemele.²⁴

Tabelist 9 näeme veel, et kõige aeglasemalt kasvas loomade arv taludes, riiklikus ja kooperatiivses sektoris aga oli juurdekasv väga intensiivne,²⁵ ent oma väiksuse tõttu ei suutnud see sektor üldpilti mõjutada.

Nagu enne sõdagi, baseerus loomakasvatus (peale seakasvatuse) sõjajärgseil aastail põhiliselt looduslikul heinal. A. Raidla arvatuste kohaselt andsid looduslikud pinnad 1939. aastal suvisest karjamaasöödadest 72,4 protsenti (sellest looduslikud karjamaad 31,6, looduslike niitude ädal 27,5 ning metsaalused ja muud karjatamispaigad 13,3%) ning kultuurpinnad 27,6 protsenti (sellest kultuurkarjamaad 3,8, põldhein 3,4, põldheina ädal 17,1 ja kultuurniitude ädal 3,3%).²⁶ Oluliselt teised ei võinud need proportsioonid olla ka sõjajärgseil aastail.

Ka loomade talvise koresöödas domineeris niiduhein, mille osatähtsus heina kogu-

²⁴ SKA, nim. 3, s.-ü. 17, l. 6—9, 24—33; s.-ü. 62, l. 12—14.

²⁵ Loomade arvu kolmekordistumine riiklikus ja kooperatiivses sektoris ajavahemikus 1. I 1945 — 1. I 1949 sõltus nii intensiivsest juurdekasvust kui ka selle sektori jõud-
sast laienemisest.

²⁶ A. Raidla, Karjamaade olukord Eesti NSV-s ning eelseisvad ülesanded nende parandamiseks. Eesti NSV vabariiklik nõupidamine loomakasvatuse küsimustes. Tallinn, 1949, lk. 125.

Loomakasvatussaaduste kogutoodang Eesti NSV-s
(praegustes piirides)*

Tabel 10

Aastad	Piima, tuh. t	Liha tapa- kaalus, tuh. t	Mune, milj. tk.	Villa, t	Kogutoodangu dünaamika			
					Piim	Liha	Munad	Vill
1940	781,6	72,1	133,6	847	100	100	100	100
1945	393,3	30,4	31,4	477	50	42	24	56
1946	397,7	32,9	39,5	561	51	46	30	66
1947	405,6	37,3	54,0	577	52	52	40	68
1948	477,9	43,4	76,6	602	61	60	57	71

* Tabel on koostatud Сельское хозяйство Эстонской ССР, lk. 26, 193, 201—203 ja Животноводство СССР. М., 1959, lk. 173, 187, 191, 199 andmeil.

toodangus oli sõjaeelsetel aastail (1935—1939 keskmine) 63 ja sõjajärgsetel aastail 66—67 protsenti. Söötühikutest arvestades moodustas niiduhein aastail 1935—1939 keskmiselt 43, põldhein 32 ja suvivilja põhk 25 protsenti koresööda koguväärtusest.²⁷ Sõjajärgsetel aastail jäid need vahekorrad enam-vähem samadeks, kusjuures põhu osatähtsus pisut kasvas.

1945. aasta ilmastik tagas üsna rahuldava heinakasvu ning kokku koristati vabariigis 658,5 tuhat tonni looduslikku ja 321,7 tuhat tonni põldheina. 1946. aasta heinailmad olid veelgi paremad ja heina saadi vastavalt 707,1 tuhat tonni ja 345,1 tuhat tonni. Kehvemaks kujunesid lood 1947. aastal. Külma kevade ja kuiva suve tõttu oli heinakasv kasin ning looduslikku heina saadi vaid 598,6 tuhat tonni. Põldheina osas oli ka külvipind vähenenud ning teda koristati 311,1 tuhat tonni. 1948. aasta kevad oli jällegi külm, kuid soe ja vihmane suvi tagasid siiski rahuldava heinakasvu.²⁸

Hulgal halvemal looduslikel heinamaadel jäi hein pärast sõda igal aastal tegemata ning ka põldheina viljelemine vähenes. Aastail 1945—1947 põldheina külvipind ei kasvanud, vaid isegi kahanes veidi ja hektarisaak jäi sõjaelsest tunduvalt madalamaks.²⁹

Loomade arvu suhteliselt aeglane taastumine tingis ka loomakasvatussaaduste tootmise aeglase tõusu. Tabelist 10 näeme, et 1948. aastal ei jõutud sõjaelsele tasemele veel ligilähedalegi.

Kas oli siis madalseis, milleni sõda ja okupatsioon Eesti põllumajanduse viisid, loomasaaduste tootmisel sügavam kui taimesaaduste tootmisel? Selgub, et mitte.

1944. aastal toodeti Eestis tähtsaimat loomasaadust piima 338,4 tuhat tonni³⁰ ehk 43 protsenti 1940 aasta toodangust. Umbes sama protsendi moodustas 1944. aastal ka teravilja- ja kartulisaak 1940. aasta saagiga võrreldes. Teiseks tähtsamaks loomasaaduseks on liha, mille tootmisel okupatsioonist ning sõjast tingitud madalseis ei langenud mitte 1944. vaid 1945. aastale. Täpselt sama oli lugu muna- ja villatoodanguga. Võime seega konstateerida, et vaid munatoodangu langus oli tõepoolest sügavam, kui teravilja- ja kartulitoodangu langus, teiste loomasaaduste kohta seda peaaegu öelda ei saa (vt. tab. 11).

Toodangu juurdekasvust nii taimekasvatuse kui ka loomakasvatuse saame kõige selgema pildi, kui arvutame toodangu ümber teraviljaühikuisse (tab. 11).

²⁷ Eesti Põllumajandus, XVIII, 1940, lk. 24.

²⁸ SKA, nim. 3, s.-ü. 18, l. 30; s.-ü. 43, l. 30; s.-ü. 61, l. 29. Sõjaeelsete aastatega võrreldes jäid heina kogusaigid üpris tagasihoidlikeks. Ajavahemikus 1935—1940 saadi põldheina ja niiduheina paremail aastail (1936—1938) vastavalt 500—650 tuhat ja 865—930 tuhat tonni ning halvemal aastail (1935, 1939, 1940) vastavalt 365—475 tuhat ja 715—850 tuhat tonni. Seega tehti sõjajärgsetel aastail niiduheina umbes 15—25 ja põldheina umbes 25—45 protsenti vähem.

²⁹ Põldheina hektarisaak oli aastail 1935—1939 keskmiselt 27,4, sõjajärgsetel aastail 16—18 tsentnerit.

³⁰ SKA, nim. 3, s.-ü. 18, l. 30.

Tabel 11

Põllumajandussaaduste kogutoodangu dünaamika ja osatähtsus, kui toodang arvutata ümber teraviljähikuisse*
(aastail 1945—1948)

Kogutoodang ja majandikategooriad	Dünaamika				Osatähtsus %-des			
	1945	1946	1947	1948	1945	1946	1947	1948
Taimekasvatussaadused								
Sellest								
erasektoris	100	113	163	155	94,7	95,3	95,3	92,5
sovhoosides	100	134	209	266	1,5	1,8	1,9	2,5
muudes majandites	100	86	120	208	3,8	2,9	2,8	5,0
Kokku	100	112	162	158	100	100	100	100
Loomakasvatussaadused								
Sellest								
erasektoris	100	99	107	119	97,5	96,1	96,4	93,8
sovhoosides	100	187	186	368	0,8	1,5	1,4	2,4
muudes majandites	100	140	138	271	1,7	2,4	2,2	3,8
Kokku	100	100	108	124	100	100	100	100
Kokku								
Sellest								
erasektoris	100	105	131	134	96,3	95,7	95,8	93,2
sovhoosides	100	156	199	309	1,1	1,6	1,7	2,4
muudes majandites	100	106	127	232	2,6	2,7	2,5	4,4

* Harilikult ei nõua põllumajanduse kogutoodangu mõiste kõigi põllumajandussaaduste liitmist. Kõrvale jäetakse väga väikest osatähtsust omavad saadused. Eestis arvestatakse tavaliselt loomakasvatuse kogutoodangusse piim, liha, munad, vill ja taimekasvatuse kogutoodangusse teravili, kartul, hein. Kuna heina kohta täiesti usaldusväärseid andmeid aastail 1945—1950 ei ole, on hein käesolevast arvestusest välja jäetud. Et aga hein vääridati täies ulatuses loomade poolt, siis avaldub ta ka loomasaaduste kaudu. Arvutusel kasutati ENSV TA Majanduse Instituudi poolt soovitatud koefitsiente.

Tabel 11 kinnitab tõsiasja, et erasektor oli aastail 1945—1948 põllumajanduses absoluutselt valitsev ning et tema järgi kujunes ka ülddünaamika. Väga selgelt on näha, et kogutoodangu tõus oli taimekasvatuses kaugelt suurem kui loomakasvatuses ning seda just erasektori arvel, kuna sovhoosides ja muudes majandites edenes loomasaaduste tootmine pisut jõudsamini kui taimesaaduste tootmine.

Missugusel tasemel oldi 1940. aasta tasemega võrreldes ühel või teisel sõjajärgsel aastal, selgub tabelist 12.

Tabel 12

Põllumajandussaaduste kogutoodangu dünaamika, kui toodang ümber arvutata teraviljähikuisse

Kogutoodang	Aastad				
	1940	1945	1946	1947	1948
Taimekasvatuses	100	57	63	92	90
Loomakasvatuses	100	49	49	53	61
Kokku	100	52	55	68	72

Missuguste kriteeriumide järgi tuleks hinnata talumajanduse tootmistegevuse areenmist, seda, et nelja aasta jooksul laienes tootmine enam kui kolmandiku võrra ja et 1948. aasta kogutoodang moodustas ligi kolm neljandikku 1940. aasta omast. Kui aluseks võtta Eesti Ülemnõukogu poolt 1946. aasta juulikuus vastuvõetud viie aasta plaan

Kui taimesaadusi juba 1947. aastal toodeti peaaegu sama palju kui enne sõda, siis loomasaaduste osas ei jõutud 1948. aastaks kahe kolmandikuni. Arenemise ebahõltselusest tingitult muutus ka sõjaeelne traditsiooniline struktuur: aastail 1946—1948 oli taimesaaduste osatähtsus põllumajanduse kogutoodangus märksa suurem kui sõjaeelsetel aastail.

(1946—1950), siis oli see arenemine liiga aeglane. Viie aasta plaani järgi pidi põllumajanduse kogutoodang 1950. aastal 7 protsendi võrra ületama 1940. aasta taseme, külvipindade üldsuurus pidi ulatuma 988 tuh., sealhulgas teravilja külvipind 586 tuh. ja kartuli külvipind 102 tuh. hektarile, teravilja kogusaak pidi tõusma 722 tuh. ja kartuli kogusaak 1400 tuh. tonnile, hobuseid pidi 1950. aasta lõpul olema 219 tuh., veiseid 586 tuh., lambaid (koos kitsedega) 379 tuh. ja sigu 410 tuh.³¹

Viie aasta plaanist lähtudes koostati aastaplaanid, mis enamiku näitajate osas jäid aasta-aastalt täitmata. Viisaastaku esimesel aastal täideti külvipinna üldplaan 89-, teravilja külviplaan 87- ja kartuli külviplaan 97-protsendiliselt.³² 1947. aastal laienesid külvipinnad küll tunduvalt, ent plaanist jäädi ikkagi mõne protsendi võrra maha. Ka 1948. aastal ei suudetud külvipindade plaani täies ulatuses realiseerida. Loomakasvatases täideti viie aasta plaani ülesanded veelgi halvemini, kusjuures tõsisemalt hakati maha jääma 1947. aastal, mil aastaplaan täideti hobuste osas 96-, veiste osas 89- ning sigade ja lammaste osas 75-protsendiliselt.³³ 1948. aasta lõpul oli plaaniga ettenähtust hobuseid 88, veiseid 80, sigu 76 ja lambaid 72 protsenti.

Tundub, et viie aasta plaani koostamisel ei arvestatud küllalt tõsiselt mitmeid olulisi tegureid, esmajoones tööjõu seisukorda talumajanduses, samuti tollaegse agraripoliitika kogumõju talundite tootmistegevuse arenemisele ning üldist sõjajärgset majanduslikku kitsikust.

Agraripoliitika, mis pidas primaarseks sotsiaalmajanduslikke ja sotsiaalpoliitilisi sihte, ei suutnud aga pakkuda vajalikult tõhusat materiaalselt abi talude tootmisvõime tõstmiseks. Lisaks sellele süvendas maareform tootmisaparaadi killustatust, palgatöö piiramine ei võimaldanud reguleerida tööjõu puudujääke, riiklike müüginormide täitmiseks tuli madala tasu eest ära anda 14—16 protsenti talude kogutoodangust, põllumajandusmaks kasvas 1947. ja 1948. aastal vägagi suureks, kulakluse piiramine ja väljatõrjumine ning kollektiviseerimise päevakorrale kerkimine löid psühholoogilise atmosfääri, milles osa talupidajaist kaotas huvi oma majandi arendamise vastu. Agraripoliitika taotles ekspuaterimisvaba ning võrdõigusliku külaühiskonna ja kollektiviseerimise eeltingimuste loomist ning akumulatsiooni sõjahaavade parandamiseks ja sotsialismi ülesehitamiseks, samuti talumajanduse tugevdamist. Talunikele anti laenu, neid abistasid masina-traktori-jaamad ja põllumajandusühistud ning soodustati mulgi viisil. Ent talude tootmistegevuse arenemisele positiivselt mõjuvate faktorite kogumõju jäi siiski märksa väiksemaks negatiivselt mõjuvate omast.

Tingituna sõjajärgsest üldisest majanduslikust kitsikusest sai riik talurahvale tarvilikke laiatarbekaupu, masinaid, põllutööriistu, väetisi, ehitusmaterjale jne. müüa vaid väga piiratud hulgal. Ka vabaturg ei suutnud seda lünka vajalikul määral täita. Kuigi põllumajandussaadused olid vabaturul väga kallid, polnud ka talurahvale tarvilikud kaubad odavad ning neid oli vähe. Pealegi läks tunduv osa talude kaubatoodangust normide ja maksude katteks.

Kõige olulisemaks talude tootmistegevuse arenemist pidurdavaks teguriks oli aga tööjõu puudus. Sõjaeelsega sarnanev talude süsteem, kus tööviljakus oli samuti sõjaeelset tasemel või sellest madalamgi, võinuks sõjaeelse üldise tootmistaseme täielikult kätte saada vaid siis, kui ka tööjõudu olnuks sama palju kui enne sõda. Tööjõudu oli aga palju vähem ning seda võis korvata ainult tööviljakuse väga suure tõstmisega. Kuid just tööviljakuse tõstmisest räägitakse viie aasta plaanis väga vähe ja ebakonkreetselt ning aastail 1945—1948 ei tõusegi tööviljakus talumajanduses nimetamisväärset. Tuleb konstateerida, et viie aasta plaanis ettenähtud tootmistaseme täielikuks saavutamiseks olid talumajanduse tootlikud jõud liiga nõrgad, agraripoliitika ja üldine majanduslik olukord aga küllaltki ebasoodsad.

Peamiselt tööjõu nappusest ning agraripoliitikast tulenes ka see, et talude taime-

³¹ «Eesti NSV Teataja» 1946, nr. 39, lk. 659—661; NSV Liidu Ülemnõukogu istungid (esimene istungjärk). Stenograafiline aruanne. M., 1946, lk. 381.

³² «Eesti NSV Teataja» 1946, nr. 24, lk. 397—398.

³³ Eesti NSV Ülemnõukogu kolmas istungjärk 27. ja 28. veebr. 1948. Stenograafiline aruanne. Tallinn, 1948, lk. 94.

kasvatus taastus tunduvalt kiiremas tempos kui loomakasvatus. Tööjõul on omandus mahutada ennekõike nendesse tootmisharudesse, kus efekt on suurem ja kiirem. Et Eesti NSV oludes oli tööjõu rakendamine põlluharimiseks tagajärjekam kui looduslike rohumade ekspluateerimiseks, see ei peaks tõestamist vajama. Põhimõte, et ennekõike tuleb tootmises hoida põld ning ülejäänud tööjõudu kasutades lülitada tootmisse niipalju looduslikke rohumaid kui võimalik, viiski selleni, et osa looduslikke rohumaid jäeti aastast aastasse kasutamata. Okupatsiooniajal oli sööti jäänud ka suur osa olemasolevastki vähesest kultuurheinamaast, tema taastamiseks aga puudus jõud. Isegi põlluharimisel kujunes nii, et põldheinakasvatusele kulutati jõudu ja hoolt vähem kui teistele kultuuridele, mistõttu põldheina saagikus jäi madalaks. Viisaastaku lõpuks ettenähtud loomade arvu ületalve pidamiseks oli A. Jaanson'i arvestuste kohaselt vaja vähemalt 1,5 milj. soovitatavalt 1,8 milj. tonni heina.³⁴ Kuni 1948. aastani oli aga heina aastatoodang, nagu eespool märgitud, vaid 0,9—1,1 milj. tonni. Heinatoodangu tõstmine vähemalt ühe kolmandiku võrra nõudnuks kõigi looduslike heinamaade, ka kõige halvemate soo- ja harjasheinamaade maksimaalset ärakasutamist, põldheinte saagikuse tõstmist kuni 30 tsentnerini ning kultuurheinamaade taastamist ja juurdeloomist. Sellise ülesande täitmine ühtaegu teravilja- ja kartulikasvatuse sõjaeelsele tasemele tõstmisega käis talumajanditele ilmselt üle jõu.

Loomakasvatuse intensiivistamist takistasid mitmed muudki asjaolud. On mainimisväärt, et maareformiga jäi küllalt palju looduslikke rohumaid riigi reservi. Neid aga anti sealte ajutiseks kasutamiseks välja eelkõige tööliste ja teenistujatele, talud said neid viimases järjekorras. Nende saamine polnud igal aastal aga sugugi garanteeritud, pealegi asusid saadud heinamaatükid sageli küllaltki kaugel jne. Ka riiklik müügikohustus oli loomakasvatuse osas suhteliselt suurem kui maaviljeluse osas. Ja lõpuks: kuni 1947. aastani polnud loomakasvatus kohalike partei- ja nõukogude organite tähelepanu tulipunktis, nagu seda oli maaviljelus. Loomakasvatuses puudus niisugune planeerimine, kontrollimine ja kaasaaitamine, nagu seda tehti seoses kevadkülvi, koristustööde ja rehepeksuga.

Mil määral võis turukonjunktuur talurahvast kas põllu- või loomasaaduste eelistootmisele mõjustada, sellele ei saa ilma põhjalikuma uurimiseta ammendavalt vastata. Vaieldamatu on aga see, et seoses ikaldusega NSV Liidu lõunapoolsetes piirkondades olid põllusaaduste turuhinnad 1946. aasta sügisest 1947. aasta suveni tootjatele kaugelt soodsamad kui loomakasvatussaaduste omad. Teiste aastate kohta ei saa täit selgust, võrdlemata müügihindasid omahindadega.³⁵ Viimaste sõjaeelsete aastate hindade suhte kohta kirjutasid väljapaistvad asjatundjad E. Järvesoo ja E. Vint, et kõikide põllusaaduste otsene müük oli tasuvam kui nende väärimine loomapidamise kaudu.³⁶ See E. Järvesoo ja E. Vindi väide tugineb omahindade ja turuhindade võrdlusele. Kui eeldada, et sõjajärgseil aastail jäi taime- ja loomasaaduste omahindade omavaheline suhe enam-vähem samaks, siis olid piimasaaduste turuhinnad ka kõigil vaadeldavil sõjajärgseil aastail taimesaaduste omadest ebasoodsamad. Liha- ja munade omahinna kohta pole andmeid ka kodanliku vabariigi aastaist, mistõttu seisukohavõtmine on väga raske.

Oli hindade suhtega sõjajärgseil aastail kuidas oli, kuid põllusaaduste turustamisvõimalused olid soodsamad ja ka ostujõuline ühiskondlik nõudmine oli vilja ning kartuli järele suurem kui liha ja või järele.³⁷ Seepärast võib arvata, et ka turg oli teguriks, mis suunas talurahvast peatähtsust osutama teravilja- ja kartulikasvatusele.

*

³⁴ A. Jaanson, Kultuurheinamaade rajamise võimalused Eesti NSV-s ning tähtsamad eelseisvad ülesanded sel alal. Eesti NSV vabariiklik nõupidamine loomakasvatuse küsimustes, lk. 136—138.

³⁵ Andmeid taludes toodetud produktide omahinna kohta pole autor senini leidnud.

³⁶ E. Järvesoo ja E. Vint, Põllumajanduse põhiküsimusi. «Põllumees» 1940, nr. 18, lk. 280.

³⁷ Aastail 1945—1947 kõikus võikilo hind 100—200 ning sealihhi hind 70—130 rbl. vahel. Töölise ja teenistujate palgad üldiselt ei olnud nii suured, et võid ja sealihhi jaoks päev tarvitada.

Kokku võttes võiks Eesti talu viimaste aastate kohta öelda, et saksa fašistlikust okupatsioonist ning sõjast tingitud langus peatus otsekohe pärast maa vabastamist fašistlikest okupantidest ning asendus tootlike jõudude ja tootmise järjekindla taastumisega. Ent talumajanduse tootlikel jõududel ei olnud väljavaateid sõjaeelse võimsuse saavutamiseks ning tootmine kogu ulatuses jäi sõjaeelsest madalamaks. Mitmesuguste tegurite mõjul oli taastumistempo taimekasvatuses, eriti teravilja- ja kartulikasvatuses, märksa jõudsam kui loomakasvatuses. 1948. aasta lõpuks olid lihtsamad ja kergemad taastamisvõimalused juba põhiliselt ammendatud. Nii taimekasvatuse kui loomakasvatuse aremine hakkas üha enam sõltuma sellest, kuidas suudetakse tootmisse lülitada seni kõrvale jäänud halvemaid maid (raskesti ülesharitavaid sööte, sooheinamaid, metsakarjamaid jne.) ja käestlastud maade taaskultiveerimisel jõuda vähemalt sõjaeelsele tasemele ja sealt edasi. Oli ette näha, et jõu ja vahendite kulu suurendamise efekt jääb järjest aeglasemaks ja väiksemaks kui varem. Taimekasvatuse arenemist ähvardas hakata kimbutama loomakasvatuse mahajäämusest tingitud sõnniku vähesus, millest võib-olla oli juba osaliselt tingitud madal teravilja saagikus 1948. aastal. Varasematel aastatel ei andnud sõnnikupuudus end nii teravalt tunda selle tõttu, et tootmisse lülitati suur hulk puhanud maid.

Talumajanduse arenemise perspektiivid olid kitsad ja vähelubavad. Ainult põllumajanduse kollektiviseerimine võis siin tuua otsustava pöörde. Kahjuks saadi aga kollektiviseerimise kõiki võimalusi ja perspektiive tagajärjekamalt realiseerima hakata alles hiljem.

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Saabus toimetusse
9. XII 1966

A. ПУУСМАНН

О СОСТОЯНИИ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНЫХ СИЛ И РАЗВИТИИ ПРОИЗВОДСТВА В КРЕСТЬЯНСКИХ ХОЗЯЙСТВАХ СОВЕТСКОЙ ЭСТОНИИ В 1944—1948 ГОДАХ

Резюме

В сельском хозяйстве Эстонской ССР вплоть до 1948 г. преобладали единоличные крестьянские хозяйства. Следовательно, от состояния их зависел общий уровень развития сельского хозяйства республики.

На 1 ноября 1948 г. площадь Эстонской ССР составляла 45 203 км², из которых сельскохозяйственные угодья занимали 25 425 км²: 1927,6 тыс. га принадлежали единоличным крестьянским хозяйствам, 13,4 тыс. га — хозяйствам рабочих и служащих; 100,3 тыс. га — колхозам и колхозникам; 71,3 тыс. га — совхозам; 63,1 тыс. га — подсобным хозяйствам; 50,6 тыс. га — другим сельскохозяйственным предприятиям; 244,6 тыс. га находились в государственных фондах и 70,4 тыс. га принадлежало городам, промышленности, транспорту и т. д.

За время войны количество трудоспособного населения в крестьянских хозяйствах значительно сократилось: в 1947 г. по сравнению с 1940 г. сельское население сократилось примерно на 10—12%. Косвенные подсчеты дают основание утверждать, что в 1947 г. по сравнению с 1939 г. в крестьянских хозяйствах работало примерно на одну треть меньше мужчин в возрасте 16—59 лет и на 7—10% меньше женщин в возрасте 16—54 лет. Несмотря на то, что послевоенная земельная реформа несколько урезала количество земли, находящейся во владении единоличных крестьянских хозяйств, наличие рабочей силы не могло обеспечить интенсивной ее эксплуатации.

Потребность крестьянских хозяйств в тягловой силе в рассматриваемый период удовлетворялась примерно на 95% лошадьми. По состоянию на 1 января 1945 г. рабочих лошадей числилось на 29,6% меньше, чем летом 1939 г. За четыре года (1945—1948) их количество выросло на одну четверть. Уже в 1947 г. в одном хозяйстве на одну рабочую лошадь приходилось в среднем столько же сельскохозяйственных угодий, сколько и до войны. Среди безлошадных доминировали такие мелкие хозяйства, которые и не могли содержать лошадей.

Трудности в отношении тягловой силы, от которых страдало сельское хозяйство в 1947—1948 гг., были вызваны не столько нехваткой лошадей вообще, сколько общей системой мелких единоличных хозяйств.

В период I/I 1945—I/VII 1948 г. в крестьянских хозяйствах Эстонской ССР (число которых колебалось между 133—134 тысячами) было построено 2315 жилых домов, возведено 3752 хозяйственных построек (без сараев), восстановлено 2500 жилых домов и свыше 2000 хозяйственных построек. Если учитывать послевоенные трудности, то можно считать, что строительство в крестьянских хозяйствах шло вполне успешно; если же принимать во внимание потребности, то темпы строительства удовлетворяли их недостаточно. Реформа дала землю 24 000 новоземельцам, которые испытывали большие трудности по возведению построек.

Положение крестьянских хозяйств в отношении использования земледельческих орудий, требовавших применения конной тяги, и сельскохозяйственных машин было значительно хуже, чем до войны. В 1948 г. приходилось: 1 сеялка на 13 хозяйств, 1 косилка на 4 хозяйства, 1 конные грабли на 4—5 хозяйств, 1 жнейка на 28 хозяйств. Трактора и обмолочные машины в 1945—1948 гг. были уже почти полностью сосредоточены в МТС и кооперативах.

Несмотря на имевшиеся трудности, крестьянские хозяйства достигли определенных успехов в земледелии. В 1944 г. вся посевная площадь республики составляла 73%, посевы зерновых — 67%, картофеля — 72% и трав — 94% от данных 1940 г.

В 1948 г. соответствующие показатели были следующими: 93, 95, 107 и 87%. Успешно восстанавливалась и урожайность. Это привело к быстрому подъему валового сбора всех культур. Если в 1944 г. в Эстонии было получено наполовину меньше зерновых и картофеля, чем в 1940 г., то в 1947 г. средний уровень пяти довоенных лет был превзойден. Валовой урожай зерновых в 1947 г. составил 94% от урожая 1940 г., а валовой сбор картофеля превысил в 1948 г. урожай 1940 г. на 9%. Эти показатели были превзойдены лишь впоследствии (по картофелю в 1960 г. и по зерновым в 1965 г.).

Совсем иначе складывалось положение в животноводстве. В годы войны и оккупации животноводство пострадало примерно в такой же мере, как и земледелие (продукция 1944/45 гг. была наполовину меньше, чем в 1940 г.). Восстановление шло очень медленно. Если учитывать по единицам зерновых, то валовая продукция земледелия составила в Эстонской ССР в 1948 г. 90% от уровня 1940 г., валовая же продукция животноводства лишь 61%. Особенно медленно развивалось животноводство в крестьянских хозяйствах, в совхозах и государственных хозяйствах успехи были гораздо заметнее.

Замедленное развитие животноводства было обусловлено многими факторами, среди которых важнейший — нехватка рабочей силы. Имеющаяся в крестьянском хозяйстве рабочая сила при данном уровне производительности труда в этих хозяйствах не смогла одновременно поднять и земледелие и животноводство до довоенного уровня.

Крестьянское хозяйство послевоенных лет как производительная и как социально-экономическая единица приблизилось к пределу своей производственной мощности. Дальнейший рост мог произойти только в результате резкого увеличения производительности труда. Для такого подъема производительности труда благоприятные перспективы создавала коллективизация сельского хозяйства.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
9/XII 1966

A. RUUSMANN

DER ZUSTAND DER PRODUKTIVKRÄFTE UND DIE ENTWICKLUNG DER PRODUKTION IN DER ESTNISCHEN BAUERNWIRTSCHAFT (1944 bis 1948)

Zusammenfassung

Bis 1948 waren in der Landwirtschaft Sowjetestlands die einzelnen Bauernbetriebe vorherrschend; ihr Zustand bestimmte also das allgemeine Entwicklungsniveau der Landwirtschaft in der Republik.

Am 1. November 1948 war das Gesamtareal der Estnischen SSR 45 203 qkm, davon 25 425 qkm landwirtschaftliches Nutzland. 1927,6 Tausend ha gehörten den einzelnen Bauernwirtschaften, 13,4 Tausend ha den Wirtschaften der Arbeiter und Angestellten, 100,3 Tausend ha den Kolchosen und Kolchosbauern, 71,3 Tausend ha den Sowchosen, 63,1 Tausend ha den Hilfsbetrieben, 50,6 Tausend ha — anderen landwirtschaftlichen

Unternehmen; 244,6 Tausend ha bildeten staatliche Fonds, während noch weitere 70,4 Tausend ha den Städten sowie verschiedenen Industrie- und Transportunternehmen usw. angehörten.

In den Kriegsjahren verminderte sich die Zahl der arbeitsfähigen Bevölkerung auf dem Lande beträchtlich: 1947 im Vergleich zu 1940 um etwa 10—12%. Indirekte Berechnungen lassen annehmen, daß die Bauernwirtschaften 1947 — im Vergleich zu 1939 — um etwa ein Drittel weniger Männer im Alter von 16—59 Jahren und etwa 7—10% weniger Frauen im Alter von 16—54 Jahren beschäftigten. Obgleich die nach dem Krieg verwirklichte Agrarreform die Fläche der im Besitz der Bauern-Einzelwirtschaften befindlichen Ländereien einigermaßen verringerte, konnte die verfügbare Arbeitskraft kein intensives Bebauern sichern.

In der betrachteten Periode wurde der Bedarf der Bauernwirtschaften an Zugkraft zu etwa 95% durch Pferde befriedigt. Am 1. Januar 1945 gab es um 29,6% weniger Zugpferde als im Sommer 1939. In der vierjährigen Periode von 1945 bis 1948 vermehrte sich ihre Zahl um ein Viertel. Bereits 1947 kam auf ein Arbeitspferd durchschnittlich ebensoviel landwirtschaftliches Nutzland wie vor dem Kriege. Gespannlos waren bloß die kleinsten Bauernwirtschaften, die sowieso kein Pferd halten konnten.

Die Schwierigkeiten hinsichtlich der Zugkraft, die für die Landwirtschaft in den Jahren 1947 und 1948 bezeichnend waren, entstanden also nicht durch den Mangel an Pferden überhaupt, sondern vielmehr durch das Bestehen kleiner Einzelwirtschaften.

In der Periode vom 1. Januar 1945 bis zum 1. Juli 1948 wurden in den Bauernhöfen der Estnischen SSR (deren Zahl 133—134 Tausend betrug) 2315 Wohnhäuser errichtet, desgleichen 3752 Wirtschaftsgebäude (Scheunen nicht mitgezählt), außerdem 2500 Wohnhäuser und über 2000 Wirtschaftsgebäude wiederhergestellt. Berücksichtigt man die Schwierigkeiten der Nachkriegszeit, so kann gesagt werden, daß die Bauarbeiten in den Bauernhöfen ziemlich erfolgreich vor sich gingen; betrachtet man aber die bestehenden Erfordernisse, so war das Bautempo unbefriedigend. Infolge der Agrarreform gab es 24 000 Neusiedler, die beim Errichten der Gebäude große Schwierigkeiten erfuhren.

Was die Anwendung von Landwirtschaftsgerät und -maschinen mit Pferdeantrieb anbetrifft, so war die Lage der Bauernwirtschaften in dieser Hinsicht bedeutend schlechter als vor dem Kriege. 1948 zählte man 1 Sämaschine je 13 Wirtschaften, 1 Mähmaschine je 4 Wirtschaften, 1 Pferderechen je 4—5 Wirtschaften, 1 Kornschneidemaschine je 28 Wirtschaften. Die Schlepper und Dreschaggregate waren in der Periode 1945—1948 bereits fast ausnahmslos in den Maschinen- und Traktorenstationen und den Produktionsgenossenschaften konzentriert.

Ungeachtet der Schwierigkeiten erzielten die Bauernwirtschaften in der Agrikultur gewisse Erfolge. 1944 war die gesamte Saatfläche der Republik 73%, die Saatfläche der Kornfrüchte 67%, der Kartoffeln 72% und der Gräser 94% von den entsprechenden Ziffern des Jahres 1940. Im Jahre 1948 dagegen waren die gleichen Prozentsätze 93, 95, 107 und 87. Auch die Ertragsfähigkeit stieg beträchtlich, wodurch der Bruttoertrag aller Kulturen rasch größer wurde. War die Getreide- und Kartoffelernte 1944 zweimal kleiner als 1940, so überstieg der Ertrag 1947 das Durchschnittsniveau von fünf Vorkriegsjahren. Der Bruttoertrag an Getreide bildete 1947 94% desjenigen von 1940, der Bruttoertrag an Kartoffeln war gleichzeitig um 9% größer geworden. Diese Produktionsziffern wurden erst später übertroffen (für die Kartoffeln 1960, für das Getreide 1965).

Ganz anders war die Lage in der Viehzucht. In den Kriegs- und Okkupationsjahren war die Viehzucht etwa ebenso stark zurückgegangen wie der Ackerbau (die Produktion war in den Jahren 1944/45 zweimal kleiner als 1940). Der Wiederaufbau ging sehr langsam vorwärts. Berücksichtigt man bloß die Getreideproduktion, so bildete der Bruttoertrag des Ackerbaus in der Estnischen SSR 1948 90% vom Niveau des Jahres 1940, der Bruttoertrag der Viehzucht aber bloß 61%. Besonders langsam entwickelte sich die Viehzucht in den Bauernwirtschaften; in den Sowchosen und den staatlichen landwirtschaftlichen Betrieben waren die Fortschritte viel merklicher.

Die langsame Entwicklung der Viehzucht war durch verschiedene Faktoren, insbesondere durch den Mangel an Arbeitskraft bedingt. Die verfügbare Arbeitskraft der Bauernhöfe konnte beim gegebenen Niveau ihrer Arbeitsproduktivität die gleichzeitige Erreichbarkeit des Vorkriegszustandes im Ackerbau und in der Viehzucht nicht sichern.

Die Bauernwirtschaft der Nachkriegsjahre erreichte — als Produktionseinheit und sozialwirtschaftliche Einheit — nahezu die Grenze ihrer wirtschaftlichen Leistungsfähigkeit. Eine weitere Entwicklung konnte nur durch eine starke Steigerung der Arbeitsproduktivität erzielt werden, wofür die Kollektivierung der Landwirtschaft die günstigsten Bedingungen schuf.